“O‘ZBEKISTONDA XOTIN-QIZLAR MASALASINING TARIXIY RIVOJI: JADIDCHILIK DAVRI MISOLIDA”

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ЖЕНСКОГО ВОПРОСА В УЗБЕКИСТАНЕ: НА ПРИМЕРЕ ДЖАДИДСКОГО ДВИЖЕНИЯ

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE WOMEN’S ISSUE IN UZBEKISTAN: A CASE STUDY OF THE JADID MOVEMENT

Nurmuxammedova Nilufar Alijon qizi
Qo’qon Davlat universiteti 1-bosqich magistranti
nurmuxammedova03@gmail.com
+998-94-355-44-11

Tursunova Nozima Sobirjon qizi
Qo‘qon davlat universiteti, 1-bosqich magistranti
Nozimaxon0105@gmail.com
+998-95-717-39-63
https://doi.org/10.5281/zenodo.20042913

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasining tarixiy rivojlanishi jadidchilik harakati misolida tahlil qilinadi. Jadidchilik davrida xotin-qizlarning ta’lim olishi, ijtimoiy faolligi va jamiyatdagi mavqeini oshirishga qaratilgan g‘oyalar ilgari surilgan. Tadqiqotda Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat kabi jadid ma’rifatchilarining qarashlari hamda jadid ayollarining amaliy faoliyati o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, jadidchilik harakati xotin-qizlar masalasini milliy uyg‘onish jarayonining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllantirgan.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, xotin-qizlar, gender tenglik, ma’rifat, Turkiston, ijtimoiy faollik, ayollar ta’limi.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется историческое развитие женского вопроса в Узбекистане на примере джадидского движения. В период джадидизма выдвигались идеи, направленные на повышение уровня образования женщин, их социальной активности и статуса в обществе. В исследовании рассмотрены взгляды таких джадидских просветителей, как Махмудходжа Бехбуди, Абдулла Авлони и Абдурауф Фитрат, а также практическая деятельность женщин-джадидов. Результаты показывают, что джадидское движение сформировало женский вопрос как важную часть процесса национального возрождения и модернизации.

Ключевые слова: Джадидизм, женщины, гендерное равенство, просвещение, Туркестан, социальная активность, женское образование.

ABSTRACT

This article analyzes the historical development of the women’s issue in Uzbekistan through the example of the Jadid movement. During the Jadid period, ideas were promoted to improve women’s education, social activity, and their status in society. The study examines the views of Jadid intellectuals such as Mahmudkhoja Behbudi, Abdulla Avloni, and Abdurauf Fitrat, as well

as the practical activities of Jadid women. The results show that the Jadid movement shaped the women's issue as an important part of the national awakening and modernization process.

Keywords: Jadidism, women, gender equality, enlightenment, Turkestan, social activity, women's education.

KIRISH

O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasining tarixiy rivojlanishi uzoq davrlarni qamrab olgan murakkab ijtimoiy jarayon bo‘lib, uning muhim bosqichlaridan biri XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yuzaga kelgan jadidchilik harakati bilan chambarchas bog‘liqdir. Jadidchilik nafaqat ma’rifiy-islohotchilik harakati, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi, xususan, xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni va mavqeini qayta ko‘rib chiqishga qaratilgan g‘oyaviy oqim sifatida ham namoyon bo‘ldi.

Jadidchilik harakatining yetakchi namoyandalari — Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919), Abdulla Avloniy (1878–1934), Abdurauf Fitrat (1886–1938) va boshqalar ayollarning ta’lim olishini jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida baholadilar. Xususan, Behbudiy o‘zining publitsistik maqolalarida jamiyatning ravnaqi ayollarning savodxonligi bilan bevosita bog‘liqligini ta’kidlagan bo‘lsa, Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq”(1913) asarida tarbiya masalasida ayollarning o‘rni beqiyos ekanligini ilmiy-pedagogik asoslab berdi[1]. XX asr boshlarida Turkiston o‘lkasida qizlar maktablarining ochilishi, ayollar uchun maxsus darslik va qo‘llanmalarning yaratilishi xotin-qizlar masalasiga yangicha yondashuv shakllanayotganidan dalolat beradi. Masalan, 1906-yilda Toshkentda ochilgan yangi usul maktablarida qizlar ta’limi yo‘lga qo‘yila boshladi, 1910-yillarga kelib esa bu jarayon kengroq tus oldi.[6]

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda O‘zbekistonda xotin-qizlar huquqlarini ta’minlash, ularning jamiyatdagi faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilayotgan bir paytda, ushbu masalaning tarixiy ildizlarini o‘rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Jadidchilik davridagi qarashlar va amaliy faoliyat zamonaviy gender siyosatining shakllanishida muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda tarix faniga xos bo‘lgan ilmiy yondashuv va metodlar majmuasidan foydalanildi. Avvalo, tadqiqot tarixiylik va mantiqiylik tamoyillari asosida olib borildi, bu esa xotin-qizlar masalasining jadidchilik davrida shakllanish jarayonini izchil va sabab-oqibat bog‘liqligida tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot jarayonida tarixiy-taqqoslash usuli qo‘llanilib, jadidchilik davridagi xotin-qizlar masalasiga oid qarashlar oldingi davr (an’anaviy jamiyat bosqichi) va keyingi davrlar bilan qiyosiy o‘rganildi. Bu yondashuv orqali jadidlarning yangicha g‘oyalari va ularning jamiyat hayotiga ta’siri ochib berildi. Shuningdek, tizimli tahlil usuli asosida jadidchilik harakati doirasida amalga oshirilgan islohotlar, xususan, qizlar ta’limi, ayollar savodxonligini oshirishga qaratilgan tashabbuslar kompleks tarzda o‘rganildi. Jumladan, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat va Abdulla Avloniy asarlari va publitsistik chiqishlari asosiy manba sifatida tahlil qilindi[3].

Manbashunoslik yondashuvi asosida XX asr boshlarida nashr etilgan davriy matbuot materiallari — “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Oyna” kabi gazetalar va jurnallardagi maqolalar o‘rganildi. Ushbu manbalar jadidlarning xotin-qizlar masalasiga oid qarashlarini bevosita aks ettiruvchi muhim tarixiy dalillar sifatida xizmat qildi[4].

Bundan tashqari, tadqiqotda davriy (xronologik) tahlil usuli qo‘llanilib, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida xotin-qizlar masalasining rivojlanish bosqichlari izchil ravishda yoritildi. Bu usul orqali mazkur masalaning evolyutsion rivoji va undagi muhim burilish nuqtalari aniqlab berildi.

NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jadidchilik harakati O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasining rivojida nafaqat ma’rifiy, balki ijtimoiy ongni transformatsiya qiluvchi omil sifatida ham muhim rol o‘ynagan. An’anaviy tarixiy yondashuvlarda jadidlarning faoliyati asosan ta’lim islohotlari bilan cheklanib talqin qilinsa, ushbu tadqiqotda ularning xotin-qizlar masalasiga oid qarashlari ijtimoiy modernizatsiyaning markaziy elementi sifatida baholanadi.

Xususan, Mahmudxo‘ja Behbudiy (1875–1919) o‘zining “Padarkush” (1911) dramasi va publitsistik maqolalarida jamiyat tanazzulining asosiy sabablaridan biri sifatida ayollar savodsizligini ko‘rsatadi. Bu esa jadidlar nazarida xotin-qizlar masalasi faqat ijtimoiy muammo emas, balki millat taraqqiyotiga bevosita ta’sir etuvchi strategik omil sifatida qaralganini anglatadi.

Shuningdek, Abdulla Avloniy (1878–1934) “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asarida tarbiya masalasini ko‘tarar ekan, onaning savodli bo‘lishi kelajak avlodning ma’naviy va intellektual rivojini belgilashini ta’kidlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Avloniy qarashlarida ayol obrazi ilk bor “millat tarbiyachisi” darajasiga ko‘tarilgan bo‘lib, bu o‘z davri uchun yangicha ijtimoiy konsepsiya edi[2].

Yana bir muhim jihat shundaki, Abdurauf Fitrat (1886–1938) o‘zining “Oila” (1916) asarida oilaviy munosabatlarni isloh qilish orqali jamiyatni yangilash g‘oyasini ilgari suradi. Fitrat ayollarning huquqiy va ma’naviy erkinligini ta’minlashni jamiyat taraqqiyotining zarur sharti sifatida asoslab beradi. Bu esa jadidchilikda xotin-qizlar masalasi faqat ta’lim bilan cheklanmaganini, balki huquqiy va ijtimoiy tenglik g‘oyalari bilan boyiganini ko‘rsatadi.

XX asr boshlarida jadidchilik harakati doirasida nafaqat erkak ziyolilar, balki ilg‘or fikrli ayollar ham ijtimoiy-madaniy hayotda faol ishtirok eta boshladilar. Jadid ayollari jamiyatda ayollar ta’limi, ma’naviy uyg‘onish va ijtimoiy faollikni oshirish g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlab, amaliy faoliyat olib bordilar.

Xususan, tarixiy manbalarda Tojiyaxonim, Nojiyaxonim, Roziyaxonim, Nozimaxonim, Laylixonim, Podshoxonim, Ra’noxonim kabi jadid ayollarning ma’rifiy faoliyati qayd etiladi. Ular yangi usul maktablarida ta’lim berish, qizlarni o‘qishga jalb etish hamda jamiyatda ayollarning o‘rnini mustahkamlashga xizmat qilganlar[6]. Shuningdek, jadid matbuoti sahifalarida ayollar masalasiga oid maqolalarning paydo bo‘lishi ham xotin-qizlar faolligining oshib borayotganidan dalolat beradi. Ayrim hollarda ayollar tomonidan yozilgan yoki ularga bag‘ishlangan maqolalar orqali jamiyatda gender tenglik g‘oyalari targ‘ib etilgan. Tadqiqot nuqtai nazaridan muhim jihat shundaki, jadid ayollari faoliyati xotin-qizlar masalasining nazariy darajadan amaliy bosqichga o‘tganini ko‘rsatadi. Ya’ni, ilgari faqat erkak ziyolilar tomonidan ilgari surilgan g‘oyalar aynan ayollar ishtirokida real ijtimoiy harakatga aylangan.

Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, XX asr boshlarida Turkistonda qizlar ta’limiga e’tibor sezilarli darajada ortgan. Masalan, 1906–1917-yillar oralig‘ida Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlarida yangi usuldagi maktablar soni oshib, ularda qizlar ham ta’lim ola boshlagan. Bu jarayon jadidchilik g‘oyalarining amaliy natijasi sifatida baholanadi.

Jadidchilik harakati doirasida xotin-qizlar masalasi faqat ijtimoiy tenglik nuqtai nazaridan emas, balki milliy uyg‘onish strategiyasining tarkibiy qismi sifatida shakllangan. Ya’ni, jadidlar uchun ayolning jamiyatdagi o‘rni — bu individual erkinlik masalasi emas, balki butun millat taraqqiyotini belgilovchi omil sifatida qaralgan. Bundan tashqari, tadqiqot davomida jadidchilik davrida xotin-qizlar masalasining rivoji ikki qarama-qarshi tendensiya asosida kechgani aniqlandi. Bir tomondan, jadidlar tomonidan ilgari surilgan modernistik g‘oyalar;

ikkinchi tomondan, an’anaviy jamiyat qarashlarining qarshiligi. Mazkur ziddiyatli jarayon xotin-qizlar masalasining evolyutsion rivojlanishiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatgan.

MUHOKAMA

Olingan natijalar jadidchilik harakati O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasining rivojida tub burilish yasaganini ko‘rsatadi. Biroq mazkur jarayonni faqat ma’rifiy islohotlar bilan izohlash yetarli emas. Tadqiqot natijalariga tayangan holda aytish mumkinki, an’anaviy tarixshunoslikda jadidlarning ayollar ta’limiga oid qarashlari ko‘proq madaniy-ma’rifiy jarayon sifatida talqin qilinadi. Biroq ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat faoliyatida xotin-qizlar masalasi jamiyatni yangilashning strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan. Xususan, ularning asarlarida ayolning savodxonligi masalasi bevosita millatning kelajak taraqqiyoti bilan bog‘langan[1]. Shuningdek, tadqiqot natijalari jadidchilik davrida xotin-qizlar masalasining rivoji kompleks xarakterga ega bo‘lganini ko‘rsatadi. Ya’ni, bu jarayon faqat ta’lim bilan cheklanmagan, balki oilaviy munosabatlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy rollarning qayta ko‘rib chiqilishi bilan ham bog‘liq bo‘lgan. Bu jihat ayniqsa Fitratning “Oila” (1916) asarida yaqqol namoyon bo‘ladi[3].

Bundan tashqari, jadidchilik davridagi islohotlar va g‘oyalar jamiyatda bir xil qabul qilinmagan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, xotin-qizlar masalasida ilgari surilgan yangicha qarashlar ko‘pincha an’anaviy ijtimoiy qarashlar bilan to‘qnash kelgan. Bu esa o‘z navbatida jarayonning sekin, bosqichma-bosqich rivojlanishiga sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, zamonaviy O‘zbekistonda olib borilayotgan gender siyosati va xotin-qizlar faolligini oshirishga qaratilgan islohotlar tarixiy jihatdan jadidchilik davrida shakllangan g‘oyalarning mantiqiy davomiyligi sifatida baholanishi mumkin. Bu holat tarixiy tajribaning bugungi kun uchun amaliy ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi[1].

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda xotin-qizlar masalasining tarixiy rivojida jadidchilik harakati muhim burilish bosqichi bo‘lib xizmat qilgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik g‘oyalari jamiyatning ijtimoiy tuzilmasini yangilashga qaratilgan bo‘lib, uning markaziy yo‘nalishlaridan biri xotin-qizlarning ta’limi va ijtimoiy faolligini oshirish masalasi bo‘lgan. Jadid ma’rifatchilari — Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy va Abdurauf Fitrat asarlarida ayolning jamiyatdagi o‘rni bevosita millat taraqqiyoti bilan bog‘lab talqin etilgan. Ularning qarashlarida xotin-qizlar savodxonligi nafaqat individual rivojlanish, balki butun jamiyatning ma’naviy yuksalishi uchun zarur omil sifatida qaralgan.

Shuningdek, tadqiqot natijalari jadidchilik davrida xotin-qizlar masalasining faqat nazariy g‘oya emas, balki amaliy ijtimoiy harakatga aylanganini tasdiqlaydi. Qizlar maktablarining ochilishi, ayollarning ta’lim jarayoniga jalb etilishi hamda jadid ayollarining ma’rifiy faoliyati bu jarayonning real ifodasi bo‘ldi. Muhim ilmiy xulosa shundan iboratki, jadidchilik harakati doirasida xotin-qizlar masalasi alohida ijtimoiy muammo sifatida emas, balki milliy uyg‘onish va modernizatsiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllangan. Bu yondashuv uni faqat ta’lim yoki oila doirasidagi masala emas, balki strategik ijtimoiy ahamiyatga ega yo‘nalish darajasiga ko‘targan. Bundan tashqari, tarixiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, jadidchilik davrida boshlangan gender va ma’rifiy islohotlar bugungi kunda O‘zbekistonda olib borilayotgan xotin-qizlar faolligini oshirish siyosati bilan uzviy bog‘liqdir. Demak, jadidchilik g‘oyalari zamonaviy ijtimoiy rivojlanish uchun tarixiy asos vazifasini bajarmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев А. Ўзбекистонда гендер сиёсати тарихи. – Тошкент: “Фан”, 2018.
2. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент, 1913.
3. Фитрат А. Танланган асарлар. – Тошкент: “Маънавият”, 2000.
4. Қосимов Б. Жадид матбуоти тарихи. – Тошкент: “Шарқ”, 2006.
5. Қосимов Б. Жадидчилик ҳаракати. – Тошкент: “Маънавият”, 2004

6. Ражабов Қ., Ҳайдаров М. Туркистон тарихи (XIX аср охири – XX аср бошлари). – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2002.